

MESNEVÎ, MESNEVÎHANLIK VE DÂRÜLMESNEVÎLER

Hüseyin GÜLLÜCE*

ÖZET

Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin en önemli ve en meşhûr eseridir. Mevlânâ, Doğu ve Batı kültürlerinin sentezini oluşturan bu kitabında, ilâhî sırları, insanın hakikatini ve kâinatın mahiyetini bir kısım çekici hikâye ve temsillerle anlatmaya çalışmış, "mecâz hakikatın köprüsüdür" kuralına göre yazmıştır. *Mesnevî*, aynı zamanda, birçok ayet ve hadis-i şerifin de işârî/sûfî bir yorumu; İslâm tasavvufunun önemli bir klâsîği durumundadır.

Mesnevî, bu önemli ilmî ve edebî özelliğinden dolayı herkes tarafından yerterince anlaşılıp istifade edilememiştir. Bu gaye ile onu, asıl maksadına göre okuyup anlatacak, kıssalarından hisse çıkaracak, mecâzlarından hakikate yol bulacak, *Mesnevî* uzmanları olan "mesnevîhan" ların yetişmesi ve yetiştirilmesi bir zaruret hâline gelmiştir. Başlangıçta aynı zamanda mesnevîhan olan mevlevî şeyh ve halifelerinin, işlerinin çoğalması, zamanla eskisi kadar bilgili ve ârif şeyh ve halifelerin azalması ve *Mesnevî*'ye diğer insanların da ihtiyaçlarının olması, hususî olarak mesnevîhanlık mesleğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mesnevîhânlık gittikçe kurumsallaşmış, mesnevîhanların yetişmesi için ihtiyaç duyulan dinî ve tasavvufî eğitimin yanı sıra, *Mesnevî*'nin, dolayısı ile onun dili Farsça'nın eğitim ve öğretimine tahsis edilen müesseseler olan "dârülmesevî"lerin açılmasına başlanmıştır. XIX. asırda yaygınlaşan dârülmesevîler, dinî ve tasavvufî kültürün, mevlevîlik ve *Mesnevî* öğretisi ile karışımı olan "engin bir insanlık ve hoşgörü anlayışı"nın oluşmasına sebep olmuş, Türk-İslâm medeniyetinin çok yararlı il-mî kurumları arasındaki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, mesnevîhan, dârülmesevî.

THE MATHNAWÎ, MATHNAWÎHÂNSHIP AND DÂRULMATHNAWÎS

The Mathnawî is the most important and famous book of Mawlânâ Jalâladdîn Rumî. In this book that consists of synthesis of East and West cultures, Mawlânâ has written divine secret, reality of human being and nature of the world by attractive stories and representations and he has written it according to the rule of "metaphor is the bridge of the reality".

At the same time *The Mathnawî* is the comment of many verse of the Koran and hadith and a classic of an Islamic sufism. In spite of the fact that *The Mathnawî* has an important scientific and literary property, it hasn't been understood and benefited from by everybody. Therefore bringing up the experts of *The Mathnawî* called "mathnawîhâns" who can read and tell it according to its real purpose, draw a moral from a story and find a way to the fact from metaphors has

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi. huseyngulluce@hotmail.com

been a necessary. At first increasing the works of *The Mathnawî* sheik and caliphs, as time passed decreasing well formed and wise sheik and caliphs and needed *The Mathnawî* by the other people caused to appear the Job of mathnawîhâship.

Gradually mathnawîhâship turned into an institution. Dârulmathnawî which is thought to be built for sufism education that is needed to bring up mathnawîhâns and *The Mathnawî* and consequently Persian, that is the language of *The Mathnawî*, began to be opened. Dârulmathnawîs, that became widespread in the 19th century caused to form the perceptives of a vast humanity and tolerance that is a mixture of religious and sufistic culture and principles of mawlavilik and *The Mathnawî*.

Key words: The Mathnawî, mathnawîhâship, dârulmathnawîs.

GİRİŞ

Mesnevî, 1207-1273 tarihleri arasında yaşayan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin baş eseridir. Mevlânâ, Sultânü'l-Ulemâ/Âlimlerin Sultanı unvanıyla meşhur olan, Belh şehrinin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Muhammed Bahâeddîn Veled'in oğludur. Ömrünün çoğunu geçirdiği Konya ve ailesinin anayurdu olan bugünkü Afganistan'ın Belh şehri, dönemin önde gelen ilim ve irfan merkezlerindendi. Başta babası olmak üzere çevresinde çok değerli âlim ve ârif insanlar bulunuyordu. İnsanlık tarihinde çok nadir kimselere nasip olan bu imkânları en iyi bir şekilde değerlendirecek kendisinde de var olan büyük kabiliyetini geliştirmiş olan Mevlânâ, bütün insanlığın gıpta ettiği çok değerli bir âlim ve mutasavvıf olmuştu.

Mevlânâ, hayatının çoğunu okuyarak, okutarak, dinî ve tasavvufî hizmetlerde bulunarak geçiriyor, birçok talebe ve müridin yetişmesine çalışıyordu. Olgunluk çağlarında, tanıştığı etkileyici ve gizemli bir âlim ve mutasavvıf olan Muhammed Şemseddîn Tebrizî, onun hayatında önemli değişikliklere sebep olmuş, dış dünya ile ilgisini kesmiş, gönül dünyasına daldırmış, onu ilâhî aşk, semâ ve neye mübtelâ kılmıştı.

Bir gün Şems'in kayboluşu üzerine, ona olan sevgisi ve hasreti ile elli bin beyt gibi çok sayıda lirik şiir yazmış, bu şiirleri "*Divân-ı Kebîr*" veya "*Divân-ı Şemsi Tebrizî*" adı altında bir kitap oluşturmuştu. Yine bir gün çok sevdiği talebesi ve müridi Hüsâmeddîn Çelebî'nin, müritler için eğitici ve öğretici bir kitap yazması ricası üzerine, İslâm ve insanlık tarihinin en önemli klâsiklerinden olan, sekiz asırdır değerini yitirmeyen ve yitirmeyecek olan baş eseri altı ciltlik *Mesnevî*'yi yazmaya ve yazdırmağa başlamıştır.

Mesnevî, o kadar değerli bir kitap olmuş, o kadar itibar kazanmıştı ki Mevlânâ'dan sonra gelişen ve Mevlânâ'ya ait bir tarikat olan Mevleviyye Tarikatı'nın el kitabı olmuş, bu tarikat mensupları tarafından sürekli okunan bir eser hâline gelmiştir.

Mesnevî, sadece Mevlevîler tarafından okunmamış, bu değerli eser, bütün Müslümanlar, hatta gayrimüslim de olsa bütün insanlar tarafından en çok sevilen, en çok okunan bir kaynak ve klâsik hâline gelmiştir.

Mesnevî, Mevlânâ gibi derin bir âlim ve mutasavvıfın bereketli ömrünün son mahsulü olarak yazılmış, çok ince nükteleri, derin dinî ve tasavvufî konuları ele almış, dahası bu hususları bir kısım hikâye, temsil ve mecâzlarla anlatmıştır. Bu nedenle, her yaşa, her şahsa hitap etmesine, kısmen de olsa anlaşılmasına rağmen, tam olarak kavranılması oldukça zengin bir İslâmî kültüre ihtiyaç duyuyor, aksi takdirde değeri tam olarak anlaşılamiyor ve kendisinden beklenen faydalar da tam olarak elde edilemiyordu.

Bu yüzden *Mesnevî*, Mevlânâ'nın vefatından itibaren "mesnevîhan" ismi verilen ve mevlevîliğin halifeleri olan konunun uzmanları tarafından izah ediliyor, ondan beklenen faydaların elde edilmesine gayret sarf ediliyordu.

Zamanla halifelerin işlerinin çoğalması, yeterli dinî ve tasavvufî bilginin yanı sıra *Mesnevî*'nin dili olan Farsça'yı da bilenlerin gittikçe azalması üzerine, asıl işi *Mesnevî*'yi gereği gibi anlamak ve onu en güzel ve en doğru bir biçimde anlatmak olan mesnevîhanların yetişmesi ve onlar tarafından açıklanması bir ihtiyaç haline gelmişti.

Mesnevîhânlar, geniş ve doğru bir İslâm kültürüne sahip, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, siyer, tasavvuf, dinler ve mezhepler tarihi vb. İslâmî ilimlerde yetişmiş ayrıca sûfî terbiyesi görmüş ve bu doğrultuda yaşantısı olan değerli birer âlim ve ârif insanlardı.

Elbette ki böyle değerli insanların ve elemanların yetişmesi kolay olmuyordu. Ayrıca bu iş kendi hâline de bırakılamazdı. Bu yüzden mesnevîhanların yetişebileceği bir eğitim ve öğretim merkezinin olması gerekiyordu. Nitekim bu ihtiyaç "dârülmesnevî" diye isimlendirilen, "dârülkurrâ", "dârülhadîs" ve "dârülfıkıh" gibi örnekleri olan bir Mesnevî evi/okulu kurularak karşılanmıştır.

Böylece bizzat Mevlânâ tarafından "Keşşâfü'l-Kur'ân/Kur'ân'ın Tefsiri" ve "Dinin Asılları ve Özü" diye nitelendirilen *Mesnevî* kitabı, dârülmesnevîlerde yetişen, aynı zamanda ehliyetli birer İslâm âlimi olan, mesnevîhanlar tarafından okutulmuş, açıklanmış, bu değerli ilim hazinesinden gereği gibi istifade edilmesine çalışılmıştır.

Mevlânâ ve onun en önemli eseri olan *Mesnevî*'nin misyonunun anlaşılmasında ve bu misyondan yeteri kadar faydalanabilinmesinde çok önemli yeri olan bu hususların ve kurumların yeterince ele alınmaması, dikkatlerden uzak kalması, bunların yerine aslında gerekli alt yapı ve şartlar oluşmadıkça sadece güzel bir manzara ve hoş bir nağmeden başka bir şey ifade etmeyen "semâ" ve "ney" ile meşgul olunması, dahası hem İslâm'ın hem de insanlığın Mevlânâ ve *Mesnevî* gibi çok değerli bir hazinesinin bunlardan ibaret zannedilip asıl gerekli olan Mevlânâ'nın bizlere öğretmek istediği kimliğimizle ilgili bilgilerin ihmal edilmesi, bizi bu makalenin yazılmasına sevk etmiştir.

I. MESNEVÎ

Mesnevî, Arapça bir kelime olup, “bir şeyi başka bir şeye katmak, çift yapmak, bükmek ve ikinci olmak” manalarına gelen “senâ-yesnî-senyen” kökünden türemiştir. İki demek olan “isneyn/sinteyn” kelimesinden elde edilmiş olan “mesnâ” kelimesi ise “ikili” veya “ikişerli” manasında kullanılmıştır. Bu kelimenin ism-i mensubu olan mesnevî ise “ikili” veya “ikişerli” olan şey demektir.¹

Mesnevî'nin ıstılah manası ise her beyti kendi arasında birbiriyle kafiyeli (aa / bb / cc... şeklinde), vezinleri aynı olan kısa veya uzun manzûmelere verilen bir isimdir.² Dolayısıyla “ikişerli” demek olan mesnevî kelimesinin lûgat manasından yola çıkılarak edebiyatta bu tür şiirlere mesnevî adı verilmiş, böylece ıstılahlaşarak bu şekildeki şiirlerin ismini oluşturmuştur.

Vezni aynı olmakla beraber, her beytinin kafiyesinin farklı olmasından dolayı, çok uzun manzumelerin yazılmasına kolaylık sağlaması; birçok dinî, tasavvufî, destânî, menkıbevî, tarihî ve ilmî manzûm eserlerin nazmın bu şekliyle kaleme alınmasına sebep olmuştur.

Mevlânâ'dan önce de, sonra da var olan bu nazım türünün adı olan *Mesnevî*, Mevlânâ'nın eserlerinden en meşhuru ve en önemlisine özel isim olmuş, genelde mesnevî denilince Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Manevî* adındaki bu eseri akla gelmeye başlamıştır.³

Mevlânâ'nın bu eserine ayrı bir isim verme yerine “*Mesnevî-i Manevî*” adıyla yetinmesi bir noksanlık olmayıp, aksine mükemmel bir isim oluşturmuştur; çünkü bu kitapta kelime manası gibi zâhirî ifadelerle bâtinî manalar birlikte sunulmuş, her şeyin çift yaratılmasına işaret edilmiş, maddî ve manevî konular birlikte işlenmiştir. Ayrıca “manevî” kaydı ile de bu *Mesnevî*'nin diğer mesnevîler gibi, tarih, edebiyat, destan vb. türünden olan mesnevîler gibi olmadığı, manevî ve tasavvufî ilim ve hikmetlerden, hâl ve makâmlardan bahseden bir *Mesnevî* olduğuna işaret edilmek istenmiştir.⁴

Aslında asıl işi, ilim ve hikmet öğrenmek, bunları talebelerine ve müritlerine öğretmek olan Mevlânâ, bu işlerine ilaveten riyâzet ve ilâhî aşktan yana durumunun müsait olmamasından kitap yazmaya vakit bulamıyordu. Şems-i Tebrizî için yazdığı çok sayıdaki şiirlerini bile, kitap veya divan yazmak gayesiyle değil, Şems-i Tebrizî'nin ayrılık hasretiyle kaleme almıştı.

Mesnevî'nin yazılmasını, en çok sadık ve samimi müridi Hüsâmeddîn Çelebî istiyordu. O, Şems için yazılan şiirlerin hayli bir yekûn oluşturduğunu,

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 115; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV, 893; Sarı, *Mevârid*, s. 184 vd.

² Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyât Lûgati*, s. 99; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 103; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, I, 195-196; Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 211; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s. 750; Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 35.

³ Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 268; Yeniterzi, s. 35.

⁴ Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, XXIX, 325-326.

artık Senâî (ö.525/1130) ve Attâr'ın (ö.597/1221ç) öğretici ve eğitici, şiirin mesnevî türü ile yazılmış kitapları tarzında bir kitap yazmasının, çok faydalı olacağını ve bu işin zamanının geldiğini Mevlânâ'ya hatırlatıyor ve yazılması için ısrarla ricada bulunuyordu. Sonunda bu fikri benimseyen Mevlânâ, *Mesnevî*'yi yazmaya ve yazdırmaya başlamıştı.⁵ Hüsâmeddîn Çelebî ile birlikte bu önemli işi tamamlamıştı. Mevlânâ, *Mesnevî*'yi ömrünün en olgun döneminde, on üç sene gibi uzun bir zaman zarfında oluşturmuş, altı cilt, yaklaşık 25700 beyitten meydana getirmişti.⁶

Yaklaşık 950 başlık altında yüzlerce dinî, ahlâkî ve tasavvufî konuyu ele alan *Mesnevî*, birçok Doğu ve Batı dillerine çevrilmiş, Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve İngilizce gibi dillerde şerhleri yapılmış, pek çok değerli eserin ilham kaynağı olmuştur.⁷

Mesnevî, yazıldığı XII. asırdan bu yana, hem Müslümanlar, hem de gayrimüslimler tarafından büyük bir ilgi ve saygı ile okunmuş, istifade edilmiş ve Mevlânâ'nın isminin ölümsüzleşmesine sebep olmuştur.⁸

Başta ilâhî ilham ile meydana getirilmiş olan *Mesnevî*, pek çok Doğu ve Batı klasiklerinin bir genel tablosu mahiyetindedir. Aslında müritlerin manevî eğitimi için kaleme alınan *Mesnevî*, Kur'ân'ın pek çok ayetinin tefsiri ve pek çok hadis-i şerifin şerhi konumundadır. Hatta onun bu özelliğinden dolayı kendisine "Mağz-ı Kur'ân/Kur'ân'ın Özü" denilmiş, Kur'ân, tefsir, hadis, tasavvuf vb. İslâmî ilimleri bilmeyenlerin *Mesnevî*'yi tam olarak anlayamayacakları, hatta yanlış yorumlar yapabilecekleri vurgulanmıştır.⁹

Mevlânâ'nın müridi Hüsâmeddîn Çelebî'nin rica ve talebi üzerine yazılan *Mesnevî*, hiç şüphe yoktur ki ne bir şiir kitabı, ne bir hikâye kitabı, ne de sıradan rast gele bir kitaptır. O, Mevlânâ'nın kendisinin nitelendirdiği gibi Yüce Allah'ın birliğinden bahseden dinî ve tasavvufî bir kitaptır; çünkü o bu konuda şöyle demektedir:

"Bizim *Mesnevî*'miz vahdet dükkânıdır.

Onda bir olan Allah'tan başka ne görürsen o puttur."¹⁰

Mevlânâ, bu beyti ile *Mesnevî*'de yazılanların, anlatılanların; temsîliyle, hikâyesiyle hepsinin, sadece bir olan Allah'tan, dinden, imandan, İslâm'dan, Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'den bahseden bir eser olduğunu, bunlardan başka

⁵ Fûrûzanfer, s. 211-212; Can, *Mevlânâ*, s. 73-74.

⁶ Fûrûzanfer, s. 147 vd., 212 vd.; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s. 268; Önder, *Hazreti Mevlânâ*, s. 138; Kabaklı, *Mevlânâ*, s. 202.

⁷ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 153 vd. Günümüzde bütün dünya dillerine çevirme çalışmaları yapılmaktadır.

⁸ 2007 yılının UNESCO tarafından Mevlânâ Yılı olarak ilân edilmesinde de en önemli sebep şüphesiz onun bu kitabı olmuştur.

⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler, Risâle*, s. 75; Kabaklı, s. 204; Yeniterzi, s. 37; Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, s. 58 vd.; Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 160 vd.

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Bekûşeş ü İhtimâm-i Reynold Alleyne Nicholson, 1925-1933, 6/1531.

görülen her şeyin, sadece bir put olduğunu, müşriklerin, kâinatı görüp Allah'ı idrak edemedikleri gibi, *Mesnevî*'deki hikâye ve temsilleri okuyup da, mecâzdan hakikate geçemeyenlerin, böylece bir olan Allah'ı sezemeyenlerin durumlarının da, onların hallerine benzeyeceği vurgulanmak istenmiştir.

Mesnevî'nin ne olduğu bizzat Mevlânâ tarafından başındaki dibace ile ilk on sekiz beyitte, ayrıca her cildin başında yazdığı özetlerde de belirtilmektedir.

Mesnevî'nin girişi sayılan "Dibâce"de Mevlânâ, bu kitabının İslâm dinin, asıllarının asıllarının asılları olduğunu ve Nil nehri gibi müminlere tatlı su, inanmayanlara ise kan ve hasret olacağını belirtmekte, bu ifadelerle *Mesnevî*'nin; şeriatın, onun aslı tarikatın ve onun da aslı hakikatın sırlarından bahseden ve inananların imanını kuvvetlendiren, inanmayanların ise küfrünü arttıran bir kitap olduğunu belirtmek istemektedir.¹¹

Mesnevî'nin Fatıhası sayılan "İlk On Sekiz" beytin ise, kamışlıktan kopan ney misali ruhun, emir âleminden yani Allah'ın katından ayrılıp madde ve nefis âlemi olan bu dünyaya gelişinden ve tekrar geldiği ve asıl ait olduğu âleme dönüş serüveninden bahsetmekte, *Mesnevî*'nin özetini vermektedir.¹²

Üçüncü cildin önsözünde, bu cildin ilâhî hikmet ve sırların ağıyara gizli kalması için hikâye ve temsiller şeklinde rumuzlarla ortaya konulduğunu belirttikten sonra şeriat bilgilerinin, tarikat âdabının, hakikat sırlarının kısaca ve temsillerle mecâz yoluyla anlatıldığını vurgulamıştır.¹³

Dördüncü cildin önsözünde de bu cildin, hastayı tabibine, âşıkı maşûkuna ulaştıran, yani seyr-ü sülûk esnasında müridin vuslat meyvelerini tadıp vâsıl olmaları için öğretildiği bölüm olduğunu belirtmek istemiştir.¹⁴

Beşinci cildin önsözünde ise bu ciltte, şeriat, tarikat ve hakikat arasındaki farklılıklara dikkat çekileceğini her birinin önemi ve yerinin belirtileceğini söylemektedir.¹⁵

Altıncı cildin önsözünde bu son cildin, sâlike arız olabilecek vehim, şüphe, hayâlât, tereddüt ve kıyâs gibi rûhî hastalıkları gideren manevî bir kandil olduğunu ve bu kandil ile sâlikin artık seyr-ü sülûkünü tamamlayıp vuslata erişebileceğini ifade etmektedir.¹⁶

Öyleyse asıl maksadı Allah-kul-dünya (gurbet) üçlüsünden ve bu üçlünün oluşturduğu sırlar ve hikmetlerden, kısaca marifetullahtan bahsetmek olan *Mesnevî*'yi, bu doğrultuda okumanın ve maksadını tam anlamının hiç de kolay bir iş olmayacağı açıktır. O hâlde bu değerli ilim ve marifet hazinesinden gereği gibi

¹¹ Bkz. *Mesnevî* Dibâcesi.

¹² Bkz. *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti.

¹³ Bkz. *Mesnevî*'nin üçüncü cildinin önsözü.

¹⁴ *Mesnevî*'nin dördüncü cildinin önsözü.

¹⁵ Bkz. *Mesnevî*'nin beşinci cildinin önsözü.

¹⁶ Bkz. *Mesnevî*'nin altıncı cildinin önsözü.

faaydalanabilmek, Mevlânâ'nın bize vermek istediği asıl mesajları kavrayabilmek için yapılması gereken işler vardır ve bu işleri de bizlere en iyi "mesnevîhanlar" öğreteceklerdir.

II. MESNEVÎHÂNLIK

Mesnevîhân'ın kelime manası "Mesnevî okuyan" olup "Mesnevî" ve "okumak, teganni etmek, şiir söylemek" gibi manalara gelen Farsça hânden kökünden elde edilen "hân" kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹⁷

Mesnevî'yi sesli ve bazen de tegannili bir şekilde, hatta ezberden okuyan¹⁸ ve şerh edip birtakım açıklamalar yapan bu konuda icâzet almış kimselere verilen bir unvan olan mesnevîhanlık¹⁹, ilk başta Mevlânâ'nın ikinci halifesi Hüsâmeddîn Çelebî'nin Mevlânâ'nın vefatından sonra mevlevîlerin irşat kitabı olan *Mesnevî*'yi bu gaye ile okuyup açıklamasıyla ortaya çıkmış ve bu zat ilk mesnevîhan ve mesnevîhanlığın kurucusu olarak tarihe geçmiştir.²⁰

Mevlânâ hayatta iken dervişlerinin çoğunun Farsça bilmesi, bilmeyenlerin ise bizzat Mevlânâ'nın kendisinden istifade etmesi veya bilenlere sorarak öğrenmesi nedeniyle onun döneminde mesnevîhanlık diye bir şey yoktu. Mevlânâ dünyadan göçtüğten sonra Hüsâmeddîn Çelebî'nin Mevlânâ'nın nezdindeki itibarına binâen, oğlu Sultan Veled'den önce halife olmuş, müritlerin yetişmesi için *Mesnevî* dersleri vermeye başlamıştır.²¹

Hüsâmeddîn Çelebî, bir yandan Konya'daki ana Mevlevîhâne'de on iki sene şeyhlik ve mesnevîhanlık yapmış bir yandan da bu işin önemine binâen başka mesnevîhanların yetişmesine gayret sarf etmiş, böylece asırlar boyunca insanlığa ilim ve irfan, hikmet ve marifet saçacak mesnevîhanlık müessesesinin temellerini atmıştır. Bu müessese gittikçe kuvvetlenerek mesnevîhan olabilmenin şartları belirlenmiş ve bu unvanı elde edenlere "Mesnevîhânlık İcazetnâmesi (Diploması)" verilmiş ve bu kişilerin beyaz destâr²² sarmalarına izin verilmiştir.²³

¹⁷ Altunci, el-Mu'cemü'z-Zehabî, s. 244; Şükûn, Farsça Türkçe Lügat, II, 818.

¹⁸ Meselâ 1957 senesinde vefat eden Mehmed Arsoy Dede, *Mesnevî*'yi ezbere bilen son mesnevîhanlardan biridir (bkz. Ayten Lermioğlu, *Hiz. Mevlânâ ve Yakınları*, s. 142 vd.; ayrıca mesnevîhanlar için bkz. Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*).

¹⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 406; Devellioğlu, s. 750; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, 490; Ceyhan, XXIX, 332.

²⁰ Pakalın, II, 490; Ceyhan, XXIX, 332; Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, s. 178.

²¹ Sipehsâlâr, s. 138 vd.; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, 153 vd.; Pakalın, II, 490; Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 93.

²² Destâr sarık demektir. Mevlevîlerde şeyhler ve halifelerin, Hz. Peygamberin sünneti olan sarığı sarmaları çok önemli bir özellikti. Şeyh, seyyid ise yani Hz. Muhammed'in (s. a.v.) soyundan ise yeşil; değilse beyaz destâr sarardı. Halifeler ve Mevlânâ'nın soyundan gelen Çelebiler ise duhânî yani bakılınca siyah görülecek derecede koyu mor destâr sararlardı. Ayrıca, Çelebiler destârı, alttan sikkeler (Mevlevî külâhî) görünmeyecek tarzda sararlar; çelebî olmayanların ise destârlarının alt tarafından sikkeleri görünürdü. Destâr sarmanın örfi, cüneydî, şeker-âviz, Hüseyinî, dolama gibi çeşitleri bulunmaktadır (bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 427-428; *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 15).

²³ Bkz. Sipehsâlâr, s. 138 vd.; Eflâkî, II, 153 vd.; Pakalın, II, 490; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevle-*

Hüsâmeddîn Çelebî'nin vefatı üzerine şeyhlik ve mesnevîhanlık makamına geçen Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled de senelerce bu görevi yürütmüştür. Sultan Veled'in de vefat etmesi üzerine oğlu Ulu Ârif Çelebî onun yerine geçmiştir.²⁴

Ulu Ârif Çelebî, zamanının çoğunu Mevlevîlik tarikatının yayılması gayesiyle seyahatlerde geçirdiği için, mevlevîliğin ana dergâhı olan Konya Âsitânesi'nde bu görevin Hüsâmeddîn Çelebî tarafından yetiştirilen Mesnevîhân Siraceddîn ile *Menâkibü'l-Ârifîn* ve *Sevâkib* gibi mevlevîlik kaynaklarını Türkçeye çevirmiş olan Mahmûd Dede tarafından yürütülmesini emretmiştir.²⁵

Mevlevîliğin ilk iki halifesi Hüsâmeddîn Çelebî ve Sultan Veled hem şeyhlik hem de mesnevîhanlık görevlerini bir arada yürüttükleri hâlde sonradan gelen ve Ulu Ârif Çelebî ile başlayan dönemlerde, hem halifelerin işlerinin çokluğu hem de mesnevîhanlığın gerektirdiği uzmanlığın elde edilmesinin zorluğu bu görevin hususî olarak yetişen mesnevîhanlarca yerine getirilmesini gerekli kılmıştır; ancak diğer yerlerde irşad görevini yürütmek için vazifelendirilen şeyh ve halifelerin mesnevîhanlık görevini de yürütmeleri zorunlu olarak kalmaya devam etmiştir.²⁶

Daha sonraki dönemlerde Konya'daki çelebîler, halife olmayan ve Konya dışında bulunan bazı kimselere *Mesnevî* dersi verebilmeleri ve beyaz destâr sarmaları için izin vermiş ve mesnevîhanlık icâzetnâmeleri göndermişlerdir. Mevlevîlikte mesnevîhan olabilmek için icâzetnâme almak şartı olsa da, icâzet için *Mesnevî*'yi bir mesnevîhandan okumak zorunlu değil idi. İlk zamanlar yeterli dinî ve tasavvufî bilginin yanı sıra İbrahim Şâhidî'nin²⁷ *Tuhfe*'sini okuyup, *Mesnevî*'yi anlayacak kadar Farsçaya vakıf olmak mesnevîhanlık icâzetnâmesi alabilmek için yeterli sayılabiliyordu. Daha sonraları Osmanlıların ilerleyen dönemlerinde ise "mesnevîhanlık icâzetnâmesi" alabilmek için, *Mesnevî*'nin en önemli şârihi ve iyi bir mutasavvıf olan İsmail Ankaravî'nin *Mesnevî*'ye yaptığı açıklamalar ve tahkiklere uyulması şartı getirilmiş ve bu şart daha sonraları uygulanmaya devam etmiştir.²⁸

Mesnevîhânlığın icrâ edildiği yerlere gelince, bu ilmî vazife öncelikle Mevlvî tekkeleri olan mevlevîhânelerde, daha sonraları selâtîn camilerinde, padişah saraylarında, medreselerde ve nihayet bu hizmet için hususî yerler olan dârülmesnevîlerde icrâ ediliyordu. Ayrıca *Mesnevî* okutulması için vakfiyeler bile düzenlenmekte idi. Sultan III. Ahmed'in Vezir-i Azamı Nevşehirli Damâd İbra-

→

vîlik, s. 22 vd.

²⁴ Bkz. Sipehsâlâr, s. 144 vd.; Eflâkî; II, 196 vd.; Pakalın, II, 490; Ceyhan, XXIX, 332; Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 29 vd.

²⁵ Bkz. Sipehsâlâr, s. 148-149; Eflâkî; II, 234 vd.; Pakalın, II, 490; Ceyhan, XXIX,332.

²⁶ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 150; Pakalın, II, 490; Ceyhan, XXIX,332.

²⁷ İbrahim Şâhidî (ö.957/1550), eserlerinin çoğunu Farsça yazan önemli Mevlvî yazarlarındandır. *Gülşen-i Tevhîd*, *Gülşen-i Esrâr* gibi meşhur Farsça eserleri vardır. Ayrıca manzûm *Tuhfe-i Şâhidî* diye de küçük bir Farsça-Türkçe Lûgat kitabı yazmıştır (bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 132-140).

²⁸ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 406; Ceyhan, XXIX, 332.

him Paşa yaptırdığı medresede tasavvuf ilminin ve *Mesnevî*'nin okunmasını da vakıf şartları arasında zikretmiş, bu şekilde *Mesnevî* dersleri tekke ve camilerin yanı sıra medreselere de girmiştir.²⁹

Mevlevîhâneler, insan rûhunun olgunlaşıp piştiği, değerine kavuşup kıymet kazandığı manevî bir üniversite veya yüksekokul mesabesinde olup, en önemli ders kitabı da *Mesnevî* olan yerlerdi.³⁰

Mevlevî tekkeleri olan bu yerlerde *Mesnevî* okumak, mevlevîliğin sekiz esasında biridir.³¹ Ankaravî'nin *Minhâcü'l-Fukarâ*'yı yazmasından sonra, *Mesnevî* ile birlikte *Minhâc*'ı da okumak ve mazmûnlarıyla âmil olmak Mevlevîlikte önemli sayılan vazifelerden sayılmıştır.³²

Semâ ayinlerinde *Mesnevî*'nin okunması, herhangi bir özür bulunmadıkça mutlaka yerine getirilmesi gereken bir şarttı. Ayrıca bu şart gelişi güzel değil, belli usullere göre icrâ edilirdi. Vakit namazı edâ edilip dergâhın şeyhi "Fâtiha" der demez, meydancı dede müritlerle birlikte kalkar, *Mesnevî* kürsüsünün üstünde duran *Mesnevî* seccadesini kürsüye karşı enlemesine yere sererdi. Müritlerle beraber kalkan şeyh kürsüye doğru gider, seccadeye basmadan kürsüye otururdu. Ayaktakiler de bu arada arkaları Kibleye ve kürsüye gelmeyecek şekilde otururlardı. Kâri-i Mesnevî, *Mesnevî* seccadesine oturarak *Mesnevî*'den o gün şerh edilecek birkaç beyti eûzü-besmeleden sonra okurdu. Şeyh de eûzü-besmele çekerek kârî'in okuduğu ilk beyitten başlayarak, okuyup açıklardı. Açıklamadan önce vakit varsa münacâtı tazammun eden ve aşağıda manası verilen Farsça beyitleri okurdu:

"Ey Yüce Allah, ey lütfuyla hâcetleri revâ eden,
 Seninle beraber hiç kimseye hamd etmek yaraşmaz,
 Bize bu hidâyeti sen bağışladın,
 Şimdiye dek nice ayıplarımızı örttün.
 Bize bağışladığın bilgi ve anlayış katresini,
 Kendi katındaki bilgi denizine kavuşturdun.
 Canımızdaki bir katre olan bilgiyi,
 Hevâdan ve beden toprağından kurtar."
 Veya manası şu olan beyitleri okurdu:

"Ey eşi benzeri olmayan sevgili Mevlâ'mız,
 Elimizden tut, suçlarımızı bağışla.
 Bize öyle ince anlamlı sözler ilham et ki,
 O sözlerle Senin merhamet denizin coşsun.

²⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 406; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 155-156; Ceyhan, XXIX,332.

³⁰ Araz, "Bir Eğitim Yöntemi Olarak Mevlevîlik", *Mevlânâ Göldestesi*, s. 36.

³¹ Korucuoğlu, s. 31.

³² Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Mevlevîlik Eki'nde, s. 3.

Dua da Senden duayı kabul etmek de Senden,
Eminlik de Senden korumak da Senden.
Yanlış söylersek sen düzelt,
Ey söz Padişâhı düzelten de Sensin.”

Bu beyitlerin okunmasından sonra ilk beyti okur ve şerh etmeye başlardı. Şerh bittikten sonra da yüce Allah sırlarını bize açsın Mevlânâ'mız şöyle buyurdu: “Bu ne yıldız bilgisidir, ne remildir, ne rüyâ. Allah doğruyu daha iyi bilir ya, bu bir Hakk'ın vahyidir” diyerek sözünü tamamlardı. Bunun peşine bir hafız kısa bir aşr-ı şerif okur, sonra da şeyh post duası ederek fatiha derdi. Post duasından sonra ilahiler eşliğinde semâ başlar, zikir yapılır, sonra da yine bir aşr-ı şerif okunarak fatihayı müteâkip dua edilerek mukabeleye son verilirdi.³³

Mesnevîhânlık, XIX. yüzyıldan itibaren camilere taşınınca *Mesnevî* dersleri halka yönelik dersler hâline gelmişti. Örneğin Fatih Camii'nde Selanikli Mehmed Es'ad Dede, ondan sonra Karahisarlı Ahmed Efendi ve onun ölümünden sonra da son devir *Mesnevî* şârihlerinden ve kıymetli bir âlim olan Tâhirü'l-Mevlevî haftada bir gün olmak üzere *Mesnevî* okutuyordu. Tahir Olgun ayrıca 1951'de vefat edinceye kadar Lâleli Camii'nde *Mesnevî* okutmuş, dinleyenlerine *Mesnevî*'nin nüktelerini açıklamış ve etrafına ilim ve irfan yaymıştır. Ahmed Remzi Dede de Beyazıt Camii'nde ve Üsküdar'daki Yeni Cami'de *Mesnevî* dersleri veriyordu. *Mesnevî*'nin sadece Mevlevîleri ilgilendiren bir kitap olmayışı onun bütün Hakk yolunun yollarına çok kıymetli mesajlar vermesi, mesnevîhanlığın, mevlevîhânelerin dışına taşmasına neden olmuş, meselâ yine XIX. yüzyılda mevlevîlerin yanı sıra İstanbul'da yaşayan önemli nakşî şeyhlerinin de aynı zamanda mesnevîhan oldukları görülmüştür. Mevlevî-nakşî kaynaşması ile birlikte nakşî şeyhlerinden “Mesnevîhân-ı Şehir” lakabıyla ün kazanan Hoca Hüsâmeddîn Efendi, Hoca Neş'et ve medresesinin yanına hususî bir dârülmesnevî yaptıran Mehmed Murad Efendi, Nakşîbendi şeyhi olmalarına rağmen *Mesnevî* okutan ve destarlı mevlevî sikkeleri giyen nakşî şeyhlerindendir.³⁴

Mesnevîhân Hüsâmeddîn Dede, Eyüp'teki Hâtûniye Tekkesi'nde; Osman Selâhaddîn Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde; Şeyh Ahmed Celâleddîn Dede Galata Mevlevîhânesi'nde mesnevîhanlık yapan mesnevîhanlardandırlar.³⁵

Yine Konya'da Sıtkı Dede, İstanbul'da Hoca Hüsâmeddîn ve Şeyh Osman Selâhaddîn, Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Celâleddîn, Üsküdar Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzi Dede meşhur mesnevîhanlardandırlar.³⁶

³³ Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, s. 370 vd., 407; Mevlevî Âdâb ve Erkânı, s. 81-83.

³⁴ Ceyhan, XXIX, 332.

³⁵ Osman Selâhaddîn Efendi'nin 1304/1886'da ölümü üzerine büyük oğlu Şeyh Mehmed Celâleddîn Efendi, onun da 1324/1906'da vefatını müteakip oğlu Şeyh Abdülbaki Efendi Yenikapı Mevlevîhânesi'nde Perşembe günleri semâ'dan önce *Mesnevî* dersleri verirlerdi (Pakalın, II, 490).

³⁶ Pakalın, II, 490.

Bu bölümü, XVII. yüzyıldan itibaren mesnevîhan olabilmek ve icâzet alabilmek için, *Mesnevî*'yi İsmail Ankaravî'nin yaptığı açıklamalar ve tahkikler doğrultusunda okumak ve anlatmanın şart kılınmasından ve bunun nedenlerinden bahsederek bitirmek istiyoruz.

İsmail Ankaravî (ö.1041/1631), Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilen, Evliyâ Çelebî'nin "Manâ Denizi" diye tavsif ettiği, çeşitli İslâmî ilimlere, mevlevîlik ve tasavvufa dair yirmi dört eserinin bize ulaştığı çok değerli bir âlim ve mutasavvıftır.³⁷

Ankaravî, Mevlevî tarikatına intisap etmiş, 1019/1610 yılında Galata Mevlevîhâne'sine şeyh olmuş, aralıksız yirmi bir yıl bu görevini vefatına kadar sürdürmüştür. Önemli bir mesnevîhan da olan bu zatın, *Mesnevî*'ye yazmış olduğu *Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* isimli şerhi ile, Mevlevîliğin en önemli el kitabı olan *Minhâcü'l-Fukarâ* isimli eseri mevlevîler arasında çok tutulmuş, mevlevîhânelerde, *Mesnevî*'den sonra en çok okunan iki mevlevîlik klâsiği hâline gelmiştir.³⁸

Mesnevî'ye yazmış olduğu kıymetli şerhinden dolayı "Hz. Şârih" unvanına lâyık görülmüş ve bu şerhten sonra mesnevîhanlara verilen icazetnâmelerde "Şârih Ankaravî'nin tahkikine uyarak *Mesnevî-i Ma'nevî*'yi nakletmesi hususunda izin verdim" ibaresi yazılmaya başlanmış ve bu usul devam ede gelmiştir.³⁹

Ankaravî, *Mesnevî* şerhini yazmadan önce *Mesnevî*'de geçen âyet ve hadisler ile, Arapça beyitleri açıklayan *Câmiü'l-Âyât* isimli eserini telif etmiş, sonra yine *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti ile, anlaşılması güç bazı beyitlerin şerhini konu edinen *Fâtihü'l-Ebyât* adlı kitabını yazmış, daha sonra da bu iki kitabını da ihtiva eden *Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* isimli bütün *Mesnevî*'yi şerh eden eserini yazmıştır. Ankaravî, bu şerhinde anlaşılması güç ve izahı gerekli *Mesnevî* beyitlerinin tamamını sanatkârâne bir şekilde ve gâyet sade bir dille, tasavvufî inceliklere de işaret ederek açıklamış, manası kolayca anlaşılabilen beyitleri ise şerhi uzatmamak için kısa bir şekilde geçmiştir.⁴⁰

İsmail Ankaravî, *Mesnevî*'yi şerh etmek konusunda ve *Mesnevî* ile ilgili araştırmalarında o kadar başarılı olmuştur ki, bu yüzden ondan sonra *Mesnevî* okutacak mesnevîhanlara verilen icâzetnâmelerde (diplomalarda) onun izah ettiği şekilde açıklama yapma şartı getirilmiştir.⁴¹

³⁷ Bkz. Yetik, *İsmail-i Ankaravî*, s. 51 vd.

³⁸ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 143; Yetik, s. 66 vd., 123 vd.

³⁹ Bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 143, 407-408; Yetik, s. 48.

⁴⁰ Yetik, s. 66.

⁴¹ Yetik, s. 60, 248. Bu konuda bir örnek olarak şu icazetnameyi verebiliriz:

"Bismillahirrahmanirrahim. Hamd yüce Allah'a, salât ve selâm Peygamberine ve bütün âline olsun. Bundan sonra ben, "Allah sırlarını takdis etsin, bilgilerinden bizi faydalandırsın, âmin!", Efendim Hâce Eminullah el-Huseynî ve Üstâz Hâce Selîm en-Nakşibendî'den nasıl icâzet aldım, Şeyh Seyyid Osman Selahaddîn el-Mevlevî'ye de öylece ve Şârih Ankaravî'nin tahkikine (açıklamalarına) uymak şartı ile *Mesnevî-i Manevî*'yi nakletmesi (anlatması) için izin verdim (bkz. Gölpinarlı,

İcâzetnâmelerde yer alan bu şart, elbette ki çok yerinde ve gerekli bir şarttı; çünkü gerek mevlevîhânelerde gerekse diğer tekkelerde gittikçe tasavvufun dolayısıyla *Mesnevî*'nin asıl önemli olan rûhu bir kenara atılmış, bunun yerine zâhirî şartlara, şekil ve sûrete önem verilmeye başlamıştı. İslâm'a, dolayısıyla gerçek tasavvufa, Mevlânâ ve *Mesnevî* yoluna aykırı davranışlar yaygınlaşmış, bilim ve marifetin, şeriat ve tarikatın yerini birtakım batıl ve boş merasimler almıştı.⁴²

Bunlardan daha da kötüsü Mevlânâ ve *Mesnevî*, gerek bilgisizlikten ve gerekse kasıtlı olarak, bu boş ve batıl işlere alet edilmiş, bu doğrultuda yorumlanmaya başlanmıştı.

İşte mevlevîliğin genelde böyle bir durumunda ortaya çıkan Mesnevîhân İsmail Ankaravî, hem *Mesnevî*'yi yazılış gayesine göre şerh etmiş, Kur'ân ve sünnet ile bağlantısını kurmuş, hem de mevlevîlik kural ve kaidelerinden, âdâp ve erkânından bahseden, ayrıca Mevlevîliğe de yapılan eleştirilere cevap veren önemli diğer eseri *Minhâcü'l-Fukarâ'* yı yazarak mevlevîliğe ve *Mesnevî*'ye büyük hizmet etmiştir.⁴³

III. DÂRÜLMESNEVÎLER

Zâhiren bazı hikâye ve temsillerden bahsetse de, asıl gayesi Hakk'a vuslat yollarını ve bu çetin yolun inceliklerini, marifetullah, yani Allah'ı bilme ve kendini tanıma kurallarını öğreten bir kitap olan *Mesnevî*'nin⁴⁴, bu inceliklerini sezerek, fark ve idrak ederek ona göre kendisini anlayıp anlatacak mesnevîhan denilen konunun uzmanlarına nasıl ihtiyaç duyulmuşsa, aynı şekilde bu mesnevîhanların yetişeceği ilim ve irfan merkezlerine, eğitim ve öğretim yuvalarına da ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁵

Gerçi her ne kadar mevlevîhâneler aynı zamanda birer dârülmesevî idiyse-ler de, mevlevî olmayanlara, ayrıca *Mesnevî* ve dolayısıyla tasavvuf okutmak ve bu alanda yetişmek isteyenler için ayrı bir kuruluş olan dârülmesevîlere de ihtiyaç duyuluyordu.⁴⁶ Dolayısıyla makalemizin bu kısmında, önce mevlevîhânelerin bu yönünden, sonra da hususî olarak *Mesnevî*'yi öğrenmek ve öğretmek için kurulmuş olan müesseseler olan dârülmesevîlerden bahsetmek istiyoruz.

Belirtildiği gibi mevlevîhânelerin fonksiyonlarından birisi de, *Mesnevî* okunan ve izah edilen bir yer olmasıydı.⁴⁷ Hatta Mevlevîhânelerde, *Mesnevî* okutmak ve izahını yapmak için özel olarak bu işe tahsis edilmiş iki de kürsü bulunmaktaydı.

→

Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 407-408; Yetik, s. 60).

⁴² Bkz. Yetik, s. 123.

⁴³ Bkz. Yetik, s. 123 vd.

⁴⁴ Bkz. Sipehsâlar, s. 75; Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 166 vd.

⁴⁵ Ceyhan, XXIX, 332.

⁴⁶ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 150; Ergin, I, 154; Ceyhan, XXIX, 332.

⁴⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 341-342; *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 150.

Mesnevîhânların mevlevîhânelerde görevlerini icra edişleri tam bir ciddiyet ve vakâr ile gerçekleşirdi. Mevlevîhânelerde *Mesnevî* takririne mahsus iki kürsü bulunur, bunlardan birine mesnevîhan, diğerine de kâri-i Mesnevî” veya “kâri dede” denilen kişi otururdu.⁴⁸

İlk önceleri mesnevîhanlar *Mesnevî*'yi ezberlemiş olduklarından beyitleri hafızalarından okurlar, daha sonra da bu beyitleri izah ederlerdi. Beyitleri okurken şayet bir yerde duraklayarak, gelecek beyti hatırlayamazlar ise, elinde *Mesnevî* nüshasını tutan kâri-i Mesnevî tarafından ilgili beyit hatırlatılırdı. Sonraları *Mesnevî* hafızı mesnevîhan pek yetişmediği için, *Mesnevî* okutan mesnevîhanlar, kitapla kürsüye çıkarlar veya önünde rahle bulunan mindere oturup kitaba bakmak suretiyle *Mesnevî* okur ve açıklarlardı. Bu arada kari-i *Mesnevî*ler de kürsü dibinde yahut rahle yanında oturup okunacak dersin ilk beytini teberrüken okurlardı. Binâenaleyh İstanbul'daki Yenikapı Mevlevîhânesi'nde yan yana olan bu kürsüler birbirinden ayrılmış, biri *Mesnevî* takririne öteki de mevlit ve mirâciye okumak gibi işlere tahsis edilmiştir.⁴⁹

Dârü'l-Mesevîlere gelince bu isim, Arapça bir isim tamlaması olup “Mesnevî Evi” veya “Mesnevî Yurdu” demektir. Bilindiği üzere “Dâr”, Arapça'da “ev, yurt, bina, belde vb.” manalarına gelmektedir.⁵⁰ Bir şeyin ve bir işin yapıldığı yere de bu şekilde isim vermek çok eskilere dayanmaktadır.⁵¹

Farsça, Selçuklular zamanında Türkler arasında Arapça gibi, hatta Arapça'dan bile önce gelen ve yaygın olan bir dildi. Bazı dönemler bu dil, Anadolu Selçuklu Devleti'nin resmî dili olmuştur⁵²; ancak Osmanlı Devleti zamanında Hayyâm, Örfî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi Farsça şiir yazar ve şiirlerinde mey/şarap, meyhâne, gibi dinen yasak olan şeylerden bahsettikleri ve Osmanlı Devletiyle düşmanca tavırlar içerisinde bulunan Safevîlerin dillerinin de Farsça olması nedeniyle Farsça

⁴⁸ Pakalın, II, 490.

⁴⁹ Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 407; Pakalın, II, 490.

⁵⁰ İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Zeyyât v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I, 302; Devellioğlu, s. 198.

⁵¹ Meselâ Hz. Peygamber zamanında, Mekke'deki müşriklerin toplandığı köy odasına benzer yere Dârü'n-Nedve; aynı dönemde Müslümanların toplandığı yere de, Dârü'l-Erkam deniliyordu. İslâm memleketlerine, Dârü'l-İslâm, gayrimüslimlerin ülkelerine Dârü'l-Küfr, dünyaya Dârü'l-Fenâ, ahirete Dârü'l-Bekâ denilmesi de bu kabil bir isimlendirmedir. Yine Dârü's-Saâde, Dârü'l-Âliye, Dârü'l-Hilâfe ve daha sonraları Dersââdet, Der-Aliyye tabirleri de Osmanlı halifelerinin saraylarına ve devlet merkezlerine verilen isimlerdendir. Bir ilmin okutulduğu veya bir eğitimin verildiği yerlere de bu şekilde isimler veriliyordu. Örneğin Dârü'l-Fünûn, fen bilimlerinin; Dârü'l-Hadîs, hadis ilminin öğrenildiği; Dârü'l-Huffâz, hafızların yetiştiği; Dârü'l- Maârif, eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlere verilen isimlerdir. Yine Dârü'l- Âfiye veya Dârü's-Şifâ hastanelere; Dârü'l-Emân, emin ve güvenli yerlere; Dârü'l-Kütüb, kütüphanelere; Dârü'l-Mu'allimîn, öğretmen okullarına verilen isimlerdi. Geniş bilgi için bkz. Devellioğlu, s. 198 vd.; Pakalın, I, 424.

⁵² Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 103 vd; Bayram, “Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler”, *Yedi İklim*, c.VIII, sy. 57, (1994), s. 91; Güllüce, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, s. 30.

dersleri, Osmanlı Devleti medreselerinde okutulmamış, bu yüzden bu dile karşı bir soğukluk oluşmuştu.⁵³

Mesnevî de, dilinin Farsça oluşu nedeniyle mevlevîhânelerin dışında yeterince bilinmiyor, çok değerli bir İslam ve tasavvuf klâsîği olmasına rağmen gereği gibi kendisinden istifade edilemiyordu; çünkü Farsça bu dönemde ne dinî ilimlerin öğretildiği medreselerde, ne de devletin resmi eğitim yerleri olan ve daha ziyade hükümet ve askerlik işlerinde çalışacak memurların eğitimleri ile ilgili yerler olan mekteplerde okutuluyordu.⁵⁴

III. Ahmet döneminde hususî olarak Farsça ve *Mesnevî* öğretimi için tahsis edilmiş olan dârülmesnevîlerin kurulmasından önce, Farsça da medreselere ikinci yabancı dil olarak girmeye başlamış, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu medresenin programına dahil edilmiş, ferâiz ve Arapça tarih kitaplarının tercümesi gibi ilmî faaliyetlerin yanı sıra Farsça'nın da okutulmasına başlanmıştı.⁵⁵

Bu Osmanlı Paşası kurmuş olduğu medresenin vakfiyesinde konumuzla ilgili olan şu şartnâmeleri de ilâve etmiştir: "...ve fenni tasavvuf ve ahvâl-i sülûke âlim ve meâyib-i şatih ve adem-i mübâlattan sâlim bir kimesne Mesnevîhân olup eyyâm-ı mu'tedede *Mesnevî-i Şerîf* ikrasına muvâzebet ve müdâvemet ede..."⁵⁶

Kurulan bu medresede yukarıda geçen şartname ile, diğer dinî ve ilmî tedrisatın yanı sıra, tasavvuf ilmini bilen, sûfilerin eğitim ve seyrü sülûkünden haberdâr, aynı zamanda sahte ve sapık sûfilerden ve tasavvufun vakar ve haysiyetine yakışmayacak basitliklerden uzak, icâzetli bir mesnevîhanın, belirli günlerde, *Mesnevî* okutmaya sürekli olarak vazifelendirilmesinin şart kılındığını görüyoruz.⁵⁷

Hususî olmamakla birlikte ilk dârülmesnevîlerden sayılabilecek olan bu medreseden⁵⁸ sonra sadece *Mesnevî* dolayısıyla Farsça eğitim ve öğretimine tahsis edilen dârülmesnevîler açılmaya başlanmış, bütün insanlığın en kıymetli ilim ve hikmet hazinelerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* isimli değerli kitabı hak ettiği eğitim yuvasına kavuşmuştur.⁵⁹

⁵³ Ergin, I, 154 vd.; Gölparlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 406.

⁵⁴ Bkz. Ergin, I, 5; I, 154.

⁵⁵ Gölparlı *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s. 150.

⁵⁶ Bkz. Ergin, I, 156.

⁵⁷ Bkz. Ergin, I, 155-156.

⁵⁸ Ahmed Cevded Paşa'nın da okumuş olduğu bu medrese, onun tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Fatih, Çarşamba Pazarındaki Murat Molla Tekyesi Bir Dârü'l-Fünûn demek olup orada her nevi ulûm ve meârif tahsil olunurdu. Oraya bütün ricâl ve kibâr giderdi. İstanbul ulemâ ve üdebâsı oraya devam eyledikten başka taşradan hatta uzak yerlerden de oraya tahsil ve istifade için gelenler bulunurdu. Şeyh efendi servet sahibi olduğu kadar hayır perver olduğundan, parasını umûr-ı hayriyeye sarf ederdi. Tekkesi civarındaki dârülmesnevîyi kendisi inşa ettirmiştir." (bkz. Ergin, I,154).

⁵⁹ Bkz. Ergin, I, 154 vd.

XVII. yüzyıldan itibaren açılan ve artık iyice bir ihtiyaç haline gelen dârülmesnevîlerde, *Mesnevî*'nin yanı sıra Farsça ve tasavvuf da öğrenilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinde fonksiyonunu icra eden bu dârülmesnevîler gittikçe gelişerek çok faydalı birer ilim ve irfan yuvası hâline gelmiş, bazıları da oldukça meşhur olarak hizmetlerine devam etmiştir.

Meselâ İstanbul'da meşhur olan iki dârülmesnevîden biri, hocası Mesnevîhân Hüsâmeddîn Efendi olan Küçük Mustafa Paşa'daki Dârülmesnevî dir. Bu zat daha sonra Eyyûb el-Ensârî civarına taşınmıştır. Diğerisi ise yukarıda bahsedilen Murat Molla Tekkesi'nin yanındaki Dârülmesnevî dir. Bu tekkenin postnişini ve aynı zamanda Mesnevîhân olan Murat Efendi belirli günlerde burada *Mesnevî* okutur, diğer günlerde ise medrese kısmında sabahtan akşama kadar değişik dersler verir.⁶¹

Murat Molla Dergâhı'nın eki olan bu hususî ve resmî Dârülmesnevî, dokuz Muharrem 1260/1844'de açılmış, ilk icâzet (diploma) merasiminin yapıldığı gün Sultan Abdülmecid de debdebeli bir alayla Dârülmesnevî'ye gelmiş ve icâzet alanlara kıymetli hediyeler vermiştir.⁶²

İstanbul dışında *Mesnevî* okutulan medreselere ise Bursa'daki Muradiye Medresesi'ni misal verebiliriz. Bu medresede babasının vefatından sonra Mesnevîhânzâde Ahmed Çelebî de babası gibi *Mesnevî* okutmuş, ayrıca müderrislik ve kadılık yapmış, İkinci Sultan Selim'in teveccühüne mazhar olmuş ve 1579 senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁶³

Gerek mesnevîhanlar tarafından olsun, gerekse Farsça bilen diğer müderrisler tarafından olsun *Mesnevî*, belirttiğimiz medreselerden ve dârülmesnevîlerden başka, bilhassa son yüzyıllarda birçok medresede de okutulmuş, özellikle dârülmesnevîlerde okutulan, takrîr ve şerh edilen, adına mektep kurulmuş olan yegâne eser olmuştur. Böylece en önemli tasavvufî kaynaklardan birisi olan *Mesnevî* bu şekilde kendisine lâyık olan yere kavuşmuştur.

Asıl maksadımız Mevlânâ'nın bizlere emânet bıraktığı çok değerli bir hazine olan *Mesnevî*'yi kısaca tanıtmak ve bu hazinenin hazinedârları sayılan mesnevîhanlar ile onların yetiştirdiği ocak olan dârülmesnevîler hakkında bilgi vermek ve *Mesnevî* hazinesinden yararlanmak konusunda bu kurumların öneminden bahsetmek olduğundan, isimler konusunda verdiğimiz örneklerle yetinerek makalemize son vermek istiyoruz.

⁶⁰ Cölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 406; Mevlevî Âdâb ve Erkânı, s. 150.

⁶¹ Bkz. Ergin, I, 154.

⁶² Bkz. Pakalın, I, 400; Ceyhan, XXIX, 332.

⁶³ Bkz. M. Ekrem Üzümeri-Selami Dinçer v.dğr., *Türkiye Ansiklopedisi*, IV, 169.

SONUÇ

İnsan olmanın anlamını en iyi bir şekilde anlayan Mevlânâ, bu önemli birimini, özellikle *Mesnevî* isimli altı ciltlik manzum tasavvufî eserinde anlatmaya çalışmış, bütün ilim ve hikmetlerin varabileceği bu son noktayı, bu önemli sırrı birtakım hikâye ve temsillerle sembolik bir dil kullanarak açıklamak istemiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de insanların ve cinlerin yaratılma nedeninin yüce Allah'a kulluk etmek olduğu, Zâriyât (51) sûresi 56. ayette bildirilmiştir. Bu ayetin sırrını kavrayan Mevlânâ:

“Ben kulum, ben kulum, ben kulum,
Kulluğumu lâyıkiyle edâ edemediğimden utanmaktayım.
Her köle, azât olunca sevinir, mesrûr olur,
Ben ise ne zaman gerçek bir kul olursam o vakit sevinirim.”
Diyerek bu yüce gayeye erdiğini bildirmek istemiştir.

İnsan olmanın sırrı, şeytan ve nefse rağmen, Allah'a kul olmaktır. Nitekim bir hadis-i şerifte : “Nefsini bilen Rabbini de bilir” buyrulur, kul olduğunu bilen yüce Allah'ı da bileceğine işaret edilmek istenmiştir.

Çok ince ve derin konular olan bu bilgileri Mevlânâ *Mesnevî*'de vermesine rağmen, herkes tarafından kolayca anlaşılammıştır. Bu yüzden Mevlânâ'dan hemen sonra bu bilgilerin ele alındığı ve Mevlevîliğin temel kitabı olan *Mesnevî*, bizzat Mevlânâ'nın dizinin dibinde yetişen talebesi ve halifesi Hüsâmeddîn Çelebî ile, oğlu Sultan Veled gibi *Mesnevî*'yi tanıyan ve onun ne demek istediğini iyice bilen, bu yüzden “mesnevîhan” olarak isimlendirilen ve bu kurumun kurucusu sayılan kişiler tarafından açıklanmıştır.

Daha sonra bu iki değerli insanın yetiştirdiği sonraki mesnevîhanlar, bu görevi sürdürmüşlerdir. Ne var ki zamanla kalite düşmüş, *Mesnevî*'nin asıl anlatmak istediği Allah-kul-dünya ilişkisi, yerini birtakım zâhirî merasim ve içi boş klişelere terk etmiş, kalp yerine kalıpla uğraşmıştır. Daha da önemlisi *Mesnevî* gibi manalar denizi olan bir kitap, bu zâhirî işlere âlet edilmiş, bunlardan ibaret zannedilmiştir.

Mevlânâ'dan günümüze kadar geçen sekiz asırlık sürenin tam ortalarında meydana çıkan bir Mevlevî şeyhi ve mesnevîhan olan Rusûhî İsmail Ankaravî, *Mesnevî*'yi tekrar maksadına uygun olarak şerh ederek bozulan yolu düzeltmiş, dahası, bozulan ve gayesinden uzaklaşan Mevlevîliğin, kendi aslı görevine ve gerçek âdâp ve erkânına tekrar kavuşması için *Minhâcü'l-Fukarâ* isimli kitabıyla da açılan bu gediği kapatmaya çalışmıştır.

Bu değerli hizmetlerinden dolayı “Hz.Şârih” unvanına lâyık görülen Ankaravî'nin şerh ve kayıtlarına uymak, kendinden sonra mesnevîhan olabilmenin kurallarından sayılmış ve bu kayıt, mesnevîhanlara verilen icâzetnâmelerde yerini almıştır.

Mesnevî, mevlevî tekkeleri olan mevlevîhânelerin yegâne el kitabıydı. O, Mevlevî dervişlerinin elinden tutuyor, onları semâ'lara yükseltiyordu; ancak *Mesnevî* sadece mevlevîlere hitap eden bir kitap değildi. O, bütün müminlere, hatta bütün insanlara kim ve ne olduklarını, yani asıllarını öğreten insanlığın çok değerli ve ortak bir hazinesiydi. Bu yüzden *Mesnevî*, daha sonraları Mevlevîhânelerin yanı sıra cami ve medreselerde de okutulmaya başlanmıştır.

Mesnevîhanlık, yani *Mesnevî* okutma işi, XVII. asırdan itibaren iyice kurumsallaşarak sırf bu iş için tahsis edilen "dârülmesnevî"lerin açılmasına sebep olmuştur. Alt yapısı Kur'ân, tefsîr, hadîs, kelâm, siyer-i nebî, tasavvuf, dinler ve mezhepler tarihi gibi İslâmî ilimler olan ve dilinden dolayı Farsça'nın da öğretildiği, ve temel kitabı *Mesnevî* olan *Mesnevî* fakülteleri veya merkezleri diyebileceğimiz bu dârülmesnevîler, Osmanlı Devletinin önemli merkezlerinde giderek çoğalmaya başlamıştır.

Görevi Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini doğru ve yeterli bir şekilde anlayıp ve anlatmaya yetkili mezunlar vermek olan bu dârülmesnevîler, Türk-İslâm kültür tarihindeki müstesna yerine kavuşarak birer eğitim ve öğretim kurumu hâline gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Altuncî, Muhammed, *el-Mu'cemü'z-Zehbî Fârisî-Arabî*, Beyrut, 1969.
- Araz, Nezihe, "Bir Eğitim Yöntemi Olarak Mevlevîlik", *Mevlânâ Güldestesi*, Konya, 1974.
- Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I-IV, İstanbul, 1305/1887.
- Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, 1971.
- Bayram, Mikâil, "Selçuklular Zamanında Konya'da Kültürel Faaliyetler", *Yedi İklim*, sy. 57, 1994.
- Can, Şefik, *Mevlânâ, Hayatı- Şahsiyeti- Fikirleri*, İstanbul, 1995.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1962.
- Eflâkî, Ahmet, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, I-II, İstanbul, 1989.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977.
- Fürûzanfer, Bedüzzaman, *Mevlânâ Celâleddîn*, Çeviren: Feridun Nafiz Uzlu, İstanbul 1986.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul, 1963.
- _____, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul 1985.
- _____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1953.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî*, İstanbul, 1999.
- _____, *Mevlânâ ve Mesnevî Gerçeği*, Ankara, 2007.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlu'd-Dîn Muhammed bin Mükrim el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1410/1990.
- İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Zeyyât v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, Kahire, 1380/1960.
- Kabaklı, Ahmet, *Mevlânâ*, 7. Baskı, İstanbul, 1991.
- Korucuoğlu, Nevin, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994.
- Lermioğlu, Ayten, *Hiz. Mevlânâ ve Yakınları*, İstanbul, 1969.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi - Giriş*, Ankara 1988.
- Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul, 1913.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.

- Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Huseyn el-Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, Bekûşeş ü İhtimâm-i Reynold Alleyne Nicholson, 1925-1933, Tahran, ts.
- Önder, Mehmet, *Hazreti Mevlânâ*, İstanbul, 1961.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III*, İstanbul, 1993.
- Sarı, Mevlût, *el-Mevârid, Arapça - Türkçe Lûgat*, İstanbul ts.
- Semih, Ceyhan, , "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004.
- Sipehsâlâr, Feridûn bin Ahmed, *Mevlânâ ve Etrafindakiler, Risâle*, İstanbul, 1977.
- Şükûn, Ziya, *Gencine-i Güftâr, Farsça Türkçe Lûgat (Ferhengi Ziyâ), I-III*, İstanbul, 1984.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyât Lûgatı*, İstanbul, 1973.
- Üzümeri, M. Ekrem –Dinçer, Selami v.dğr., *Türkiye Ansiklopedisi, I-VI*, Ankara, 1957.
- Yaylalı, Kâmil, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, 7. Baskı, Konya, 1987.
- Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, Ankara 1995.
- Yetik, Erhan, *İsmail-i Ankaravî*, İstanbul 1992.